تایبەتمەندییەکانی شیعری حەمدی

د. عەبدوڵڵا خدر مەولوود

حەمدی (٥) جار ناوی (ئەفلاتوونی حەکیم)ی هێناوە، (٤) جار بە فلاتوون و (١) جاریش بە ئەفلاتوون. فەلاتوون: فولووتین = ئەفلووتین = فلووتینوس (٤٢٧ - ٣٤٧ پ. زایین)، فەیلەسووفی بە ناوبانگ، لە خێزانێکی ڕۆمی هاتووەتە دنیاوە، لە میسر و ئەسکەندەرییە ژیاوە.

لە فەلسەفە و عیرفان بەهرەمەند بووە، شارەزای حیکمەتی ئێرانییان و هیندییەکان بووە. سەری ئێرانی داوە و لە گەڕانەوەدا چووە بۆ ڕۆم و لەوێ ماوەتەوە، لە هەمان شوێن کۆچی دوایی کردووە. لای پەیڕەوکارانی پایەیەکی بەرزی هەبووە، فەلسەفەکەی خۆی لە (٥٤) نامەدا نووسیوەتەوە، فەلسەفەی فەلاتوون، وەحدەتی وجوودە. لە کوردستان و وڵاتانی ڕۆژهەڵات، کتێبەکەی کە بە ناوی (کۆمار)ـە، زۆر بە ناوبانگ و دیارە.

- حەکیمانە وەرن بنواڕنە ئەم خەتتی ئەبرۆیە
بزانم کەی بوو ئەم حەرفە لە تۆماری فلاتوونا
٢٤٣+ حەکیم

حەکیم: دانا، بەتوان، ژیر، پزیشک. خەت: نووسین، شوێنی قەڵەم لەسەر ڕووی کاغەز، ماوەی نێوان دوو نوقتە. حەرف: پیت، قسە. تۆمار: نامە، دەفتەر، کاغەز، هەموو شتێکی نووسراو، قسە خستنە سەر کاغەز.

حەمدی لەو دێڕەیدا دەڵێ: وەکوو کەسانێکی دانا و ژیر، وەرن بنواڕنە ئەو خەتتی ئەبرۆیە، بەچاوی خۆتان ببینن! بابزانم ئەو پیت و قسانە کەی لە تۆماری فلاتوونا تۆمار کراون.

- فلاتوون بوو وتوویە نابی قەت ئەمسالی خۆر جازیب
بزانە چۆنی ڕاکێشا بە ڕووی یاری کە کرد حاجیب ٢٥٥

جازیب: دڵگیر، دڵکێش، دلبەر. حاجیب: بڕۆ، قاشی بڕۆ. دەرگاوان، پەردەدار.

فلاتوون گوتویەتی: وەک نموونەی بەهێزی دڵگیر و دڵکەش و دلبەری، تەنیا خۆرمان هەیە و بەس.

بزانە! تەماشاکە بڕۆ و قاشی بڕۆی ڕوخساری یارم چ جۆرە ڕاکێشانێکی ناوازەی نیشان داوە.

- چاری دەردی عەشقی پێ نەکرا فلاتوون و وتی

تێکەڵی خوێنە موحەققەق ڕۆحە واچۆتە دەمار
٣٠٣

موحەققەق: بەڕاستی، بە ڕاستی پێویستە، ڕاستودروست. دەمار: ڕەگ.

زۆر دەرد هەن بێ دەرمانن، هەر بۆیە فلاتوونیش چارەی دەردی عیشقی پێ نەکراوە. هەر ئەوەندەی بۆ مایەوە بڵێ: ئەوە دەردێکە تێکەڵی خوێن دەبێ! بەڕاستی دەبێتە بەشێک لە ڕوح و دەچێتە ناو ڕەگ و دەمارەکان.

– چ بێ مەعنایە چوونە مەعرەکەی ئینسانی پڕ مەعنا

کە شیعری ڕەبتی پێ ناکا لە ئەفلاتوون قبوولی حەرف ٣٤٤+ ئیدراک

ڕەبت: گرێدان، پێک گەیاندن. قبوول، پەسندکردن. چوونە شەڕی مرۆی تەژی لە مانا، خۆی لە خۆیدا ئەنجامەکەی دۆڕانە. لەو دێڕەدا حەمدی ئەفلاتوونی بەکار هێناوە.

– داخلی فەهرەستی تۆماری فەلاتوونی نەبوو

هەرنەسیبی دوژمنم بێ دەردی بێ دەرمانی من
٤٠٠

لەبەر ئەوەی نەچووەتە فیهرەست و ناوەرۆکی تۆماری ئەفلاتوونەوە، خوایە! ئەو دەردە بێ دەرمانە، هەر بەش و نەسیبی دوژمنەکانم بێ.

– گەر بڵێم ئەسکەندەرانە غەدرە ئەسکەندەر مەدام

ساحیبی ئۆردو وەزیری وەک ئەرستۆی بوو لەگەڵ ١٣٣

حەمدی (٢) جار ناوی ئەرستۆی هێناوە. ئەسکەندەرانە = ئەسکەندەر+ انە = وەکوو ئەسکەندەر.

مەدام- مودام: مەی، شەراب. ئەو بارانەی زۆر دەخایەنێ. هەمیشە، هەردەم، هەرکات. ئۆردوو: لەشکری ئامادەبوو بۆ جەنگ بە

حەمدی

هەموو چەکەوە. ئەم وشەیە تورکی و مەغۆلییە.

ئەرستۆ: (٣٨٤- ٣٢٢ پ.زایین). باوکی ناوی (نیکوخوماس)ـە، پزیشکی تایبەتی پاشای مەگدۆنیا بوو. قوتابی ئەفلاتوون و مامۆستای ئەسکەندەری مەزن بووە. کتێب و بەرهەمی زۆری ماوە، لەوانە: هونەری شیعر (پییۆتیکا)، (فن الشعر)، هونەری دواندەری (ڕییۆتیکا)، (فن الخطابة).

ئەسکەندەر: لە وشەی ئەورووپایی (ئەلێکساندەر)ـەوە وەرگیراوە، کوڕی فیلیپۆسی ئیمپیراتۆری مەگدۆنیا بووە. بە لەشکرێکی چل هەزار کەسییەوە هێرشی بردە سەر دەوڵەتی دارا لە (٣٣١)ی پێش مەسیح، لە جەنگی گوگامیل لە نزیک هەولێر سەرکەوت و دەوڵەتی ئێرانی ڕووخاند و ئاگری لە ئەستەخر بەردا. بەسەر هەموو ڕۆژهەڵاتی کۆندا زاڵ بوو، تا گەیشتە ڕووباری سەند لە هیندستان، عالەم گیر و زولقەرنەینیشی پێ دەڵێن.

– حیکمەت بە تاڵە هەیئەت ئەوهامی بەرز و

پەستە

لەم ئەمرەدا ئەرستۆ بڕوانە چی بە دەستە
١٤٢+ حیکمەت

حیکمەت: فەلسەفە، قسەی بەجێ، ڕاستیودروستی لە هەموو شتێک، دادپەروەری، زانستی، ژیری و دووربینی. هەیئەت: ڕوخسار، سیما، حاڵ، شێوە، ئەدگار، ڕوخسار و وەزعی هەر شتێک. پۆلێک، تاقمێک خەڵک. یەکێکە لە زانستە کۆنەکان (علم الهیئة)، واتە: شارەزا بوون لە بنجوبناوانی کەسێک، یان بنەماڵەیەک. ئەوهام: هوڵۆڵی، بیری پووچ، دڕدۆنگی، گومان. بەرز: برج، خانووەقوتکەی بان قەڵا.

پەست: ئاخن، نەوی، بێ غیرەت و بێ ناموس. وەڕس، جاڕس. شوێنی نزمی تەنگ. مەردومی بێ مایە و نرخ، (پەستبوون) زوییر بوون.

– فەلسەفەی لوقمان لە کن ئەم زاڵمە ناکا فلووس

چی لە ئەسبابی دەکا لایق بە زاوابێ عەرووس
٣٢٤

فەلسەفە: حیکمەت، زانستی شتەکانە، نیشاندانی ڕاستییەکانە بە ئەندازەی توانایی مرۆڤ. بەرز و بڵندترین پیشەیەکە لە پاش پێغەمبەرایەتی(١). لوقمان (حەزرەت): ناوی سوورەتێکە لە قورئانی پیرۆزدا، (٢) جاریش هەر ئەو ناوە لە قورئاندا هاتووە. پیاوێکی زانا بووە، بەگوێرەی بەسەرهات و داستانە ئیسلامییەکان حەبەشی بووە و لە سەردەمی (حەزرەتی) داووددا ژیاوە. لە شیعری کوردی و فارسی ...، لە پەندی پێشیناندا ناوی هاتووە، بە تایبەتیش ئامۆژگاری کوڕەکەی زۆر بە ناوبانگە.

فلووس: کۆی فلسە، پارە و پوول، کەمترین نرخی پارە بوو. من منداڵ بووم (٥٠) فلس یەک درهەم بوو، (٢٠) درهەمیش (١) دیناری کاغەز بوو. لایق: شایان، لێوەشاوە، جێی خۆیەتی. عەرووس: بووک.

– عەشقە (حەمدی) سەوقی ساحەی فەلسەفە و ئیدراک ئەکا

عەشقی لێ لادە بزانم ساحبی عیرفانە ئەو
٤١١+ ئیدراک

سەوق: ناردن، ڕەوانە کردن، هاژۆتن. ئیدراک: تێگەیشتن، زانایی، زیرەکی، لە بنەبانی شت گەیشتن.

عیرفان: بەخشین، چاکە، خێرکردن. پیاوەتی، جوامێری.

– جەمعی ئەم زددانە چونکە داخلی مەنتیق نەبوون

دائیما ئەموت ئەمە دێون درنجن ئاخۆ چین
١١٧

مەنتیق: قسەکردن، وتار، تەرازووی قسە. ناوی زانستێکە بەهۆی دەستووری ئەوەوە ئادەمیزاد دەتوانێ خۆی لە هەڵە بپارێزێ لەبیر کردنەوە، یان لێکدانەوەدا، دەڵێن: ئەرستۆ دەستووری ئەم زانستەی دۆزیوەتەوە لۆجیک. دێو: پەهلەڤییە، شتێکە خەیاڵی و ترسێنەر. وا زانراوە کە بوونەوەرێکی وەک ئادەمیزادی بڵند و گەورە و ناشیرین و ترسناک بووە، دوو شاخی وەکوو شاخی گای بەسەرەوە بووە و کلکی هەبووە، وایان زانیوە کە دێو لە نەوەی شەیتان بووە، درنج: شتێکی خەیاڵاتی وەکوو جنۆکەیە. (دێو و درنج).

– پەستی مورادە حیکمەتە باڵایی شۆڕەبی

وەرنە جوانە قامەتی بۆچی چەمایەوە ٤٣

وشەی حیکمەت (٢٠) جار لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە. (حەمدی)ش (١٢) جاری بەکارهێناوە، حیکمەت: فەلسەفە، قسەی بەجێ. ڕاستیودروستی

لـە هەمـوو شـتێک، دادپـەروەری، زانسـتی، ژیـری و دووربینـی. پەسـت: ئاخـن، نـەوی، نـزم، وەرس، جـاڕس. مـوراد: مـراز، مەبـەس، ئـارەزوو، ئـەوەی دڵ دەیـەوێ. شـۆڕەبی: شـەنگەبی، جـۆری داری بی کـە لکەکانـی شـۆڕ دەبنـەوە. وەر: کورتکـراوەی وە ئەگـەرە. دوڕ: مـرواری درشـت، ناوەند، هەڵواسـراو.

- ئەو زەمانە بۆ هەموو دەردێ دەوایان دادەنا
ئەهلی حیکمـەت دەردیـان داناوە بـۆ دەرمانـی دڵ
٤٥

- ئاوە یا نوورە لە عەکسی خۆر کە دەبریسکێتەوە
ئەهلـی حیکمـەت وا دەزانـێ دوڕڕەکانـی کانتـە
٥٠

کان: کاراک، کارە، کۆن، مەعدەن.

- دەوڵـەت ئەمـە بـێ ڕەحمەتـی سـەدبارە لـە نەگبـەت
دەرمانـی نییـە عاجـزە لـەم عیللەتـە حیکمـەت
٦١

سـەدبارە: سـەت جـار، جـاری سـەتەم. نەگبەت: بـەڵا، چورتـم، بەدبەخـت، چـارەڕەش. عیللـەت: هـۆ، سـەبەب، نەخۆشـی، برینـداری، ناسـاغی.

- ماڵـی مەکتـەب ڕەببـی ئاوابـێ خەزێنـەی جەوهـەرە
تـا هەڵـی کۆڵـی هـەر ئەشیا و کیمیا وو حیکمەتە
٧٦

جەوهـەر: نـەژاد، بنیـاد، سـەربەخۆ، هەمـوو بەردێکـی بەنرخـی وەکـوو: ئەڵمـاس، یاقـووت، پیـرۆزە، مـرواری و شـتی تـر. ئەشـیا: کـۆی شـەیئە، شـتومەک، تشـت. کیمیـا: کـراوە بـە عەرەبی، وشـەیەکی یۆنانییە، واتـە: تێکەڵوپێکەڵ کـردن، یەکێکـە لـە زانسـتە شـاراوەکان و یەکێکـە لـە (٥) زانسـتە داپۆشـراوەکە.

- حیکمەتـە تووتـی لەبـەر ئاوێنـە فێـری نوتـق دەبـێ
مـن بـە سـەیری ڕوومەتـی تـۆ گێـژ دەبـم بـێ نوتـق و لاڵ ٣٦٢

تووتـی: مەلێکـە لە قسـەدا لاسایی مرۆ دەکاتەوە. نوتـق: گوتـن، قسـەکردن، بە زمـان هاتن، دوان.

- گـەر بـە چـاوی مـن دەبینـی یـەک سـبەینێ ڕووی یـار
جا دەزانی حیکمەتی خۆ کوشتن و شێوانی من ٤٠٠

شێوان: پەرێشان بوون، پشێوی و ئاژاوە.

- خەریکـی ڕابیتـەی فەرهـاد و مجنوونـە شـوکر عوششـاق
بەبـێ حیکمـەت نییـە (حەمـدی) کـە بگـرێ دامەنـی هـەردی ٤٢٤

ڕابیتـە: پێوەنـد، پێوەنـدی نێـوان دوو شـت، یـا دوو کـەس. ڕەبـەن، زاهیـد، سـۆفی. دامـەن: داوێـن، دامـەن، قەراغـی جل، بنـاری شـاخ و چیـاو گـرد. داوێـن گرتـن: داوای یارمەتـی کـردن، پـێ گرتـن. هـەرد: ئـەرز، زەوی.

- بـە حیکمـەت چاکـە بیسـتوومە بسـووتێ عەنبـەری ئەشـهەب
بـە بۆنـی زلفـەوە جانـا دڵـم دەردی وەرەم دەگـرێ ٤٤٤

عەنبەر: شـتێکی چەور و بۆنخۆش و خۆڵەمێشـییە. لـە ڕیخۆڵـە و گـەدەی ماسـی عەنبـەر دەردەهێنـرێ و لـە عەترسـازیدا بـەکار دێت. ئەشـهەب: ڕەش بـۆر، سـپی پـات. وەرەم: سـیل، دەردە باریکـە، دیـق.

- بە حیکمـەت ناکرێ بیمـاری ئولفـەت (حەمدی) یـا چارە
نەسـیمی کۆیـی جانانـە کـە دەرمانـی عیلـەل دێنـێ ٤٥٢

بیمـار: نەخـۆش، ناسـاغ. ئولفـەت: خوو ڕەوشـت گرتـن، دۆسـتایەتی، هاودەمـی. نەسـیم: شـەماڵ، بـای فێنـک. کـۆ: کـۆڵان، کووچـە، گـەڕەک.

عیلـەل: کـۆی عیللەتـە: هـۆ، سـەبەب، نەخۆشـی، ناسـاغی.

- جەرحی جگەرم خۆ نەکرا چاری بە حیکمەت بـۆ چـاری منـی خەسـتەیی بـێ چـارە ئەوایـێ ٤٥٨

جـەرح: بریـن، زام. جگـەر: جـەرگ. خەسـتە: نەخـۆش، دەردەدار، بیمـار، زامـدار، مانـدوو لـە ئەنجامـی کاری زۆر. ئـەوا: وشـەی خەبـەردان لـە ڕووداوێـک.

- (حەمدی) شێتانە کە ئەتلێتەوە میسلی بیمار نییـە بـێ چـارە حەکیمـێ نییـە چـاری ناچـار ٦٤

وشـەی حەکیـم (٨١) جـار لـە قورئانـی پیـرۆزدا هاتـووە. حەمدیـش (٥) جـار بـەکاری هێنـاوە،

ئەتلێتــەوە، تلانــەوە: لەســەرلا بزووتــن، تــلان: تـل خـواردن، گلان، لەسـەرلا گـەڕان.

- بەجـارێ ئێشـی نەخچیـری وەهـا ئەبڕێتـەوە غەمـزە

لـە دەرمـان و حەکیـم ئازادەیـە مەجمووعـی بیمـارت ٢٦٢

غەمـزە: چاوهەڵتەکانـدن، قسـەکردن بـە چاوبرۆ، نـاز. مەجمووع: تەواو، سەراسـەر، سـەرجەم.

- شێخ و عـەدل و حاکم و کەشف و حەکیم و مەرحەمەت

نەبـووە نابـێ بوونـی خەربـی قاعیـدە نـاکا بـە شـاز ٣١٦

شـێخ: پیـاوی گـەورە و زانـا، سـەرۆکی تەریقەتـی دەروێشـی، مورشـید. کەسـی بـە سـاڵا چـوو. عـەدل: داد، دادپـەروەر، وەکـوو، بەرانبـەر. حاکـم : دادوەر، قـازی، فەرمانـدە، فەرمانـڕەوا. کەشـف: ئاشـکراکردن، پەیداکردن، پەردە لادان لەسـەر شـتی نهێنـی، ڕوونکردنـەوەی شـتی قـورس. حەکیـم: زانا، دادگـەر، ژیـر، وتـە ڕاسـت، پزیشـک. مەرحەمـەت: میهرەبانـی، بەزەیـی پێدا هاتـن، ڕەحمـەت. خـەرب: خـراپ، خـراو، وێـران، لەکارکەوتـوو.

قاعیـدە: مێـی (قاعید)ـە، بناغـە، بنـچ، بنەوان، دەسـتوور. شاز: نـا ئاسـایی، کۆیەکـەی شـەوازە. تـاک، تەنیـا، ناوێـزە.

- تـا ویسـاڵ هـەر قاعیـدەی سـووتانە نـاری هیجـری یـار

ئاگری زەردەشـتییە عەشـقە حەکیمـی ئـازەری ٤٢٥

ویسـاڵ: پێوەنـدی، بـە یەکتـری گەیشـتن، دوو خۆشەویسـت بـە یـەک بگـەن. هیجـر: دووری، جودابوونـەوە، لەیـەک دوور کەوتنەوە. زەردەشـت:

ئـازەر: نـاوی باوکـی (حەزرەتـی) ئیبراهیم خەلیلە، ئـەم نـاوە لـە قورئـان سـووڕەتی (٦) ی (الانعام) ئایـەی (٧٦) دا هاتـووە، بـەڵام لـە بەڵگەنامـە کۆنەکانـدا بـە ناوونیشـانی باوکـی ئیبراهیـم بـاس نەکـراوە.

- بیروونـی دائیـرەی دەرکـە لـە ئافاقـی فەهـم خاریـج

چییـە و چۆنـە و چ نەوعێکـی بکـەم تەعریفـی نازانـم ١٩

بیـروون: دەرەوە. دیـار، ئاشـکرا، پەیـدا، نوێنـراو. دائیـرە: چەنبـەر، حەڵقـە، چوارچێـوە، هەمـوو خەتێکـی گرد کـە دەورەی شـتێکی دابـی. ئافـاق: ئاسـۆ، قەراغـی هەمـوو شـێک، مەملەکـەت، وڵات، نـاوی ژنانـە. فەهـم: زانیـن، تێگەیشـتن، شـارەزا. خاریـج: دیـوی دەرەوەی هەمـوو شـتێک، ڕووکەشـی هەمـوو شـتێک، ئـەوەی دیـارە لـە هەمـوو شـتێک. تەعریـف: ناسـاندن، دەرخسـتنی ڕاسـتیی شـتێک، یـان ڕووداوێـک بـۆ کەسـێکی تـر. وەسـف، ناسـراو، زاراوەیەکـی زانسـتی نەحـووی عەرەبییـە.

- دەرکـی بـێ چـاو حیسسـی بـێ دەسـت سـەیری

بێ پێکەی ئەکا

ئافەرم بۆ دیدەن و بۆ حیسس و بۆ سەیرانی دڵ 45

حیس: کۆیەکەی حەواسە: هەست، هۆش، متەق، خوست.

- ڕۆحی بێ ئیدراک و وێڵ و هەرزەگەردم بۆ چییە

ساحبی تەمکین و دەرکە دەیکەمە قوربانی دڵ 45+ ئیدراک

وێڵ: مرۆی باش و بە شەرم و حەیا، شەرم، بەرەڵڵا و بێ جێ و ڕێ، گوڵلەی وەنیشان نەکەوتوو. هەرزەگەرد: ئاوارە، گەڕیدە، حەوداڵ، هەترە بوون، بێ نەوایی. تەمکین: هێز و تواناییدار بوون، ڕێگەخۆش کردن. دەرک: تێگەیشتن، ڕێ پێ بردن، هەست، هۆش، بەشارەت.

- گەورە بێ دەرکە دەرک خاسە نەسیبی دوردە

لە شەرابا نییە نەشئە نە شەهێنی دەردە 64

حەمدی (14) جار وشە دەرکی بەکار هێناوە. خاسە: هێز و توانایی تایبەتی ناوەوەی کە لە شتدا هەیە. نەسیب: بەش، بەهرە، بەخت. دورد: خڵتەی مەی و شلەمەنی تر. نەشئە: تازە پەیدا بوو، پێگەیشتوو، زیندوو بووەوە. شەهێن، شاهێن: زمانی تەرازوو، ئەو شتەیە یا ئالەتە درێژەیە کە هەردوو تای تەرازوو بە هەردوو سەرییەوە دەکرێ. یەکێکە لە باڵندە شکارییەکان لە عیقاب دەکا. نینۆک و چنگی بەهێزی هەیە. نزیکەی (40) جۆریان هەیە، کە بە هەموو لایەکی جیهاندا بڵاو بوونەتەوە،

- خودا نەناسینمە خودا ناسین

دەرکە بێ دەرکی بێ شعووری شعوور 91

شعوور: هەست، خوست.

- وا مەزانن ئەمەندە پڕ جۆشم

ساحبی دەرک و عامیلی هۆشم 93

جۆش: گەرمی، شۆڕش، کوڵانی ئاو، یان هەر شلەیەکی تر. عامیل: زاراوەیەکە لە زانستی نەحوودا بەکار دەهێنرێ، ئەوەیە کە دەبێ تیپی دوایی وشە ئیعرابێکی تایبەتی هەبێ. کارگەر، کرێکار، هەموو کەسێکی بە دەست پیشەسازییەک بکا. والی، فەرمانڕەوا، ئەوەی سەرۆکایەتی خەڵکی دەکا.

- مەی بە زیو و زەڕ وتم بۆچی ئەدەی ئەی مەی فرۆش

مەی کە خالیس نووری دەرکە ڕۆحی عەقڵە و گۆش و هۆش 172

خالیس: پاک، بێ خەوش، ساف. گۆش: ئەندامی بیستن، بریتی لە ئاوەز، فام. پیاوی بێ هۆش و گۆشە. هۆش: بیر، وشەی ڕاوەستاندنی کەر.

- هەمیشە بیکرە دنیا چونکە مەعشوقی کەسانێکە

خەیاڵی دەرکی بێ کوێرە ئومێدی نوتقی بێ لاڵە 192

بیکر: کچ، ژنی نەسمراو، ژنی کون نەکراو، نۆبەرە، سەرەتا و یەکەمی هەموو شتێک، یەکەمین منداڵی باوک و دایک. مەعشووق: دۆست، یار. لاڵ: ئەو کەسەیە کە قسەی بۆ نەکرێ، ئەو کەسەی زمانی بگیرێ و نەتوانی بە ڕاستی دەنگ لە دەمی بهێنێتە دەرێ.

- ئەوی عەقڵی هەیە هەر دەرک و هۆشێکی لەسەردایە

فیدای چاوی نیگار و بەچە و پەیمانەیی مەی کا 236

فیدا: قوربانی، شتێک لە پێناوی شتێک بدرێ، دانی سەر و گیان لەباتی شتێکی تر.

نیـگار: بـوت، خۆشەویسـت، دلبـەر، مەعشـووق، مەحبـووب، نەقـش، وێنـە، دیمـەن. بەچـە: منـداڵ، بەچکـە، بێچـوو، هەتیـو، لووسـکە، بـێ ڕیـش. پەیمانـە: پێـک، جامـی مـەی.

– بۆ دڵ ڕەوانە ئەو قسەیە دەردەچێ لە دڵ
دەریایی دەرکە مەنسـەبی کانی هونـەر مەنبـەع ۳۳٦

ڕەوان: خـۆش ڕەو، ڕەهـوەن، بـە چاپووکـی لـە ڕێگـە ڕۆیشـتن. گیـان، جـان، ڕوح، نەفـس. ڕێـک. مەنسـەب: دانـراوی کاتـی، دانـراوی جارەکـی. کانـی: سـەرچاوە، کانـی مەعـدەن. مەنبـەع: سـەرچاوگە، کانیـاو، کانگـە، کانـی مەعـدەن،

– بزانـە مـاڵ و دەرکـی پێکـەوە قابیـل بـە کـەس دیوە
چ بـێ دەرک و کەمالـە ڕەببـی چەنـدە ناقیسـە گـەردوون ٤۰۲

قابیـل: شـایان، ئـەوەی ئامادەیـە قبووڵـی شـتێک، یـان کارێـک بـکا. نـاوی یەکـەم کـوڕی حەزرەتـی ئادەمـە. کەمـال: تـەواو بـوو، کامـڵ بـوو، بـێ کەموکـووڕی، خـوو و ڕەوشـتی تـەواو. ناقیـس: کـەم، کـەم و کـورت، کـەم و کـووڕ، لـەت، نادروسـت، نیـوە چـڵ. گـەردوون: چـەرخ، چـەرخ و فەلـەک، ئاسـمان، هەمـوو شـتێکی لـە دەورەی خـۆی بسـووڕێتەوە.

– ئینتیقامی خۆم دەسێنم جەهل ئەگەر مانیع نەبێ
شـوعلەیی ئاهـم دەنێمـە خەرمەنـی ئیدراکـەوە ٥٤

ئینتیقـام: تۆڵـە، سـزادان. شـوعلە: گڵپـە، گـڕ، زمانـەی ئاگـر. ئاهـ: ئـاخ، وشـەی داخ و ئەفسووسـە لـە کاتـی هەسـت کـردن بـە دەرد و ڕەنجەڕۆیـی، لـە هەناسـەیەکی قـووڵ لـە نـاو دڵ و دەروون و قـوڕگ لـە دەم دێتـە دەرێ. خەرمـان: بەروبوومـی شـت، بەرهەمـی گەنـم، یـان جـۆ کـە لـە جۆخینـدا کـۆ دەکرێتـەوە، بەرهەمـی دانەوێڵـە ئـەوەی نەکوتـراوە و لـە کا جـودا نەکراوەتـەوە.

ئیـدراک: (۱۳) جـار لـە دیوانـی (حەمـدی) دا هاتـووە. زانایـی، لـە بنەبانـی شـت گەیشـتن، زانیـن، حاڵیبـوون، سـەر لـێ دەرچـوون.

– ئەو ئەدیبانە موجیدی ئەدەبن
کە لە ئەهلی تەمیزو ئیدراکن ۸۷

موجیـد، ئەجـادە: فیعلـی ڕوباعییـە، اسـم فاعیلـە، ئـەوەی ئیشـەکەی بـە جوانـی کـردووە. ئەدیـب: زانـا، شـاعیر، نووسـەر، ئـەو کەسـەی شـارەزایی لـە زانسـتی ئەدەبـدا هەیـە. ئەهـل: شـایان، خـاوەن، پسـپۆڕ، خێـزان، خانـەوادە، بنەماڵـە. تەمیـز: پـاک و خاوێـن.

– بـۆ دەمـی مەسـتی مەیـی ئیدراکـە لێـوی کـردەوە
لەفـزی پـڕ مەغـزە کە بەسـتەی نەخلی بوسـتانی قسە ۱۸٥

لەفـز: وتـە، واژە، وشـە، پیتێکـە لـە زار دێتـە دەرێ. بەسـتە: دەسـتە، دەسـک، بەندکـردن، سـفت کـردن، لـە یەکتـری نزیـک کردنـەوە. گۆرانـی، سـروود. نەخـل: دار خورمـا. بوسـتان: بـاغ، باغچـە، بێسـتان.

– وەتەن عەزیزە دەخیلە مەڵێن گڵی خاکە
گڵی کلێکە سورمەیی عیونی ئیدراکە ۱۸۹

عەزیـز: عەزیـزی میسـر نـاوی پووتیڤـار بـووە، وەزیـری فیرعـەون و مێـردی زلێخـا بـووە. بەڕێـز، شـەریف، پایەبـەرز. دەخیلـە: پەنـا بـردن، وشـەی پاڕانەوەیـە. کل: سورمە، تۆزێکـی ڕەشـە بـۆ چـاو ڕشـتن بـەکار دەهێنـرێ. سـورمە: کل، چەشـنە خۆڵێکـی نـەرم و ڕەش و وردە، بـۆ ڕەش کردنـی چـاو بـەکار دەهێنرێـت. عیـون: کـۆی عەینـە، چـاو سـەرچاوە، کـەس، شـەخس. هەڵبژێـردراو و نویشـکی هەمـوو شـتێک. سـەرۆکی میللـەت.

- سیراتی موستەقیمی عەشقە ڕێگەی گوڵشـەنی جەننەت

کـە بولبـول سـاحێب ئیدراکـە موعەتتەلکـەی لەسـەر ڕێمـا ٢٤١

سیرات، تەریـق: ڕێگـە، ڕێ، شـەقام. شـەرمەزار بـوون. موستەقیم: ڕاسـت، ڕاستەوڕاسـت.

گوڵشـەن: ئـەو جێیـەی دارودرەخـت و گوڵـی زۆر لێیـە. گوڵـزار، گوڵسـتان. جەننەت: بەهەشـت.

موعەتتـەل: نەخـۆش، دەردەدار، لـە ڕاوێژی سـەرف و نەحـوودا وشـەیەکە تیپـی (و، ا، ی)ی تێدابـێ. لـە کار کەوتـوو، ڕێـی لـێ دەگـری تاخیـر بـێ.

- لـە پـەی جەهـلا بـە عیـززەت چۆتە مـل ئیدراکەوە زیللەت

لەگـەڵ ئـەم تـەوق و پێوەنـدە لـە دنیـا موختەسـەر دەڕوا ٢٤٧

لەپـەی: لەبـەر، بـۆ خاتـری، لـە دوای. جەهل: بێ هۆشـی، نەخوێندەواری، نەزانین، دژی زانستی.

عیـززەت: سـەربڵند بـوون، پایـە بـەرز بـوون، بەنـرخ. بەڕێـز. زیللـەت: خـوار بـوون، نـزم بـوون، کەوتـن، سـەر کـزی، سـەر شـۆڕی، زەلیلـی. تەوق: ئاڵقـەی ئاسـن، گـەوی دەوری مـل و گـەردن. پێوەنـد: پێـوەن، زنجیـری قاچـی ئەسـپ و زیندانـی، ئاشـنایەتی. موختەسـەر: کورتکردنـەوە، کۆتاکـردن، ڕێ بریـن.

- دڵ و ڕۆحـم لـە کـن یـارە کـە هـەردوو سـاحیب ئیدراکن

لـە خـۆم خۆشـم ببـم غائیـب لـە مـن یـارم نەبـێ غائیـب ٢٥٥

- دڵ بـە شـاگردی لەبەرچـی خـۆش بکـەم وا سـەیر ئەکـەم

دوژمنـی ئیدراکـە دنیـا قەلبـی ئوسـتادی شـکاند ٢٩٥

شـاگرد: قوتابیی قوتابخانە، بەردەستی پیشـەگەران، کردەوەی شـاگردان لەبـەر دەسـتی وەسـتایان. قەلـب: دڵ. ناوەڕاسـتی هەمـوو شـتێک، ناخـی هەمـوو شـتێک. ئوسـتاد: مامۆسـتا، زانـەر، سـەیدا.

- لەگـەڵ ئیـدراک و عەقـڵا فەزلەیـە تەحسـیلی نەحـوو و سـەرف

کەبـێ دەسـتی مەحاڵـە مەنعـی حاتـەم کا لـە ئەخـز و سـەرف ٣٤٤

فەزلەیە: پاشـماوە، بەرماو. تەحسـیل: دەسگیرکردن، وەدەسـت هێنـان، دەسـت خسـتن. نەحـوو: زانسـتێکە لـە بابـەت ئیعـراب و دەسـتووری ڕاسـت خوێنـدن و دروسـت نووسـینی زمانـی عەرەبییـە. وەکـوو، لا، ڕێگـە. سـەرف: زانسـتێکە لـە بابـەت ئیشـتیقاقی وشـەی عەرەبییـە، بـڵاو کردنـەوە. خـەرج کـردن، خـەرج کردنـی مـاڵ و پـارە. دەرهێنانـی شـتێکە، یـان کەسـێک لـە جێیـەک.

مەحـاڵ: نابـوون، ناشـێ، شـتێک کـە ڕوودانـی نەبـێ. قسـەی بـێ سـەروپا و بـێ مانـا. کۆکردنەوەی دوو شـتی پێچەوانـەی یەکتـری لـە شـتێکدا و لـە کاتێکدا. ناحـەق، خـوار. مەنـع: ڕاگرتن، وەسـتاندن، وەسـتاندنی کەسـێک لـە کارێـک، یـان شـتێک. حاتـەم: حاتەمـی تـەی، کـوڕی عەبدوڵـڵای کـوڕی سـەعدی تاییـە. لـە تیرەی تـەی سـەردەمی پێـش ئیسـلامە، پیاوێکـی جەوامێـر و بەخشـندە بـوو، عـەرەب لـە بەخشـندەیی و پیاوچاکیـدا بـە نموونـە نـاوی دەبـەن. ئەخـز: وەرگرتـن، سـەندن، سـتاندن.

- پێکەنینێکم لە لێوی تێ گەیشتووێ نەدی

ڕەهبـەری ئیدراک و فەهمە جیلوەیـی حوزن و مەلال ٣٦٢

ڕەهبـەر: ڕابـەر. کەسـێکە پەیـام، یان ڕاسـپاردەی کەسـێکی بـە کەسـێکی تـر بگەیەنـێ. فەهـم: زانیـن، تێگەیشـتن. جیلـوە: پیشـاندان، دەرخسـتن، ئاشـکراکردن، نواندن. ناز و عیشـوە، خۆ پیشـاندان بـە شـێوەیەکی جـوان. ئـەو دیارییەیـە کـە زاوا لـە

کاتــی بەیــەک گەیشــتن پێشکێشــی بووکــی دەکا.
حــوزن: غــەم، خەفــەت، پــەرۆش، مەینــەت. مــەلال: خەفەتبــاری، پەرۆشــی، دڵتەنگــی.

پەراوێز و سەرچاوەکان:

(*) حەمــدی (دیــوان)، ســاغکردنەوە و ڕێکخســتن و چاپکردنــی عەبدوڵــڵا خــدر مەولــوود، (چاپــی پێنجــەم)، چاپخانــەی ڕۆژهــەڵات، هەولێــر، ٢٠١٣.

فەرهەنگەکان:

١ - واژە نامــەء فلســفی، (فارســی- عربــی)، گــردو آورەء ســهیل محســن افنــان، دار الشــرق، بیــروت، لبنــان، ١٩٦٨.
٢ - مــارف خەزنــەدار، فەرهەنگــی دیوانــی نالــی، دانــان و ئامادەکــردن، چاپخانــەی حاجــی هاشــم، چاپــی دووەم، هەولێــر، ٢٠٠٨.
٣ - محەمــەد نــووری عــارف (د)، فەرهەنگــی دیوانــی شــاعیران (نالــی، ســالم، کــوردی)، بڵاوکــراوەی کــۆڕی زانیــاری کوردســتان، ژ (٣٩)، چاپخانــەی دەزگای ئــاراس، هەولێــر، ٢٠٠٧.
٤ - هــەژار، هەنبانەبۆرینــە، ســروش، تهــران، چــاپ اول، ١٣٦٩.
٥ - گیــو موکریانــی، فەرهەنگــی نۆبــەرە، بڵاوکــراوەی کــۆڕی زانیــاری کوردســتان، ژ (٣٦٤)، چاپخانــەی دەزگای ئــاراس، چاپــی یەکــەم، هەولێــر، ٢٠٠٥.
٦ - گیــو موکریانــی، فەرهەنگــی کوردســتان، چاپــی یەکــەم، دەزگای چــاپ و بڵاوکردنــەوەی ئــاراس، هەولێــر، ١٩٩٩.
٧ - شــێخ محەمــەدی خــاڵ (نوســراوی)، فەرهەنگی خــاڵ، چاپــی یەکــەم، چاپخانــەی کامــەران، ســلێمانی، ١٩٦٠.